

Verwarring rond de 'algemeen menselijke ervaring'

P.M.M. Bonke en W.C. Janssen

Inleiding

Hij, die de regels van het schaakspel negeert,
kan niet schaakmat gezet worden.¹

In 1980 verscheen het boekje 'Folklore als ingang tot algemeen menselijke ervaringen', geschreven door H.J.M. Hermans. Enige tijd later verscheen in het Volkskundig Bulletin, juni 1981, 1, van de hand van J.J. Voskuil een kritiek op dit werkje onder de titel 'Het tijdelijke met het eeuwige verwisseld, of: op de klank van de midwinterhoorn de eeuwigheid in'. Voskuil geeft daarin een samenvatting van hetgeen in Hermans' publikatie te lezen is, om vervolgens te verduidelijken waarom hij vindt dat het daarbij om 'geweldige onzin' (6) gaat. Op Voskuils reactie volgde in hetzelfde bulletin (51) een weerwoord van Hermans 'De onlosmakelijke verbondenheid van het tijdelijke en het eeuwige; en: ontmaskering van de schijnlogika via de klank van de midwinterhoorn'. Ook wij hebben, zoals Voskuil, problemen met Hermans' publikatie. Zijn weerwoord maakt deze alleen nog maar groter.

Het begrip 'algemeen menselijke ervaring'

Het eerste en belangrijkste probleem is, dat uit Hermans' publikatie niet duidelijk wordt wat hij nu precies onder een 'algemeen menselijke ervaring' verstaat. Nergens wordt dit begrip op eenduidige manier gedefinieerd.² En toch is dit het meest centrale begrip in zijn publikatie. Wel komen er impliciet twee duidelijk verschillende opvattingen naar voren.

De ene opvatting is dat een algemeen menselijke ervaring niet meer is dan een ervaring die verschillende mensen, in de loop van de tijd (diachroon) en op uiteenlopende plaatsen (synchroon), gemeenschappelijk hebben. Deze kan volgens Hermans tot uitdrukking komen in de overeenkomst in gevoelens / ervaringswijze, en in de ervaringsinhouden (waardegebieden), die met die gevoelens / ervaringswijze worden opgeroepen. Deze eerste opvatting komt vooral naar voren in het empirisch deel (de hoofdstukken 3 en 4) van Hermans' studie.

De andere opvatting is, dat een algemeen menselijke ervaring veel meer is dan een dergelijke ervaring, namelijk zoiets als een oerervaring. Zo wordt er een speciaal verband gelegd tussen folklore en algemeen menselijke ervaringen. Bij uitstek, en misschien zelfs uitsluitend nog in de folklore komen deze algemeen menselijke ervaringen tot uitdrukking. Zie de titel 'Folklore als ingang tot algemeen menselijke ervaringen', de inleiding, en de

¹ Zie ook Hermans, Volkskundig Bulletin, juni 1981, 55: '... en verklaar ik mij schaakmat gezet'.

² We herinneren ons, dat we Hermans bij bespreking van een eerste versie van zijn boek op het ontbreken van die definitie hebben gewezen. Hij heeft daar blijkbaar geen aanleiding in gezien alsnog een definitie te geven.

hoofdstukken 1 en 2. Met name in hoofdstuk 5 komt deze tweede opvatting – overigens pas achteraf – naar voren. Er wordt daar gesproken over overgangservaring (58), kalme manifestatie van existentiële en fundamentele ervaring, zwakke vorm van piek- en putervaring (67). En er wordt gespekuleerd in de richting van het archaische (64) en archetype (61).

We vragen daarom aan Hermans uitsluitend te geven over wat hem bij zijn onderzoek nu eigenlijk voor ogen stond. Moet de term 'algemeen menselijke ervaring' nu opgevat worden als een diachroon-, en synchroon-gemeenschappelijke ervaring, of als zoiets als een oerervaring? Zolang hierover onduidelijkheid blijft bestaan, moeten we twee wegen bewandelen. We zullen hieronder vermelden op welke problemen we bij het lezen van zijn publikatie stuiten, waarbij we eerst uitgaan van de ene, vervolgens van de andere opvatting.

De algemeen menselijke ervaring, opgevat als een diachroon-, en synchroon-gemeenschappelijke ervaring

We veronderstellen nu dat Hermans met een algemeen menselijke ervaring niet meer bedoelt dan een diachroon-, en synchroon-gemeenschappelijke ervaring (in gevoelens/ervaringswijze en ervaringsinhoud).

Onderzoek naar een dergelijke ervaring staat in principe los van folklore. Immers, ook wanneer deze diachrone en synchrone overeenkomst wordt gevonden, niet bij een folkloristisch geluid (de midwinterhoorn), maar bij een *willekeurig, niet-folkloristisch* geluid (bijvoorbeeld een sloopstoeter), mogen we met recht van een algemeen menselijke ervaring spreken. Er doet zich daarbij echter een probleem voor. Het diachrone zou niet kunnen worden aangetoond in het geval er gebruik wordt gemaakt van een niet-folkloristisch geluid. Er is in de literatuur niet te vinden hoe mensen in de loop van de tijd de sloopstoeter hebben ervaren. Bovendien bestaan er veel soorten sloopstoeters. Daarentegen wordt in de folkloristische literatuur regelmatig vermeld hoe men het gebruik van het midwinterhoornblazen heeft ervaren. En de midwinterhoorn werd steeds op nagenoeg dezelfde manier vervaardigd, en zal waarschijnlijk steeds een ongeveer gelijk geluid hebben voortgebracht. Van hieruit is te begrijpen waarom Hermans koos voor een folkloristisch geluid. De verbinding met de folklore is dan niet essentieel, maar wordt gelegd om praktische redenen, met het oog op het diachrone aspect. De folklore is in dit geval slechts *richtinggevend* voor het empirisch onderzoek (zie ook Hermans, 1980, 4).

Maar waarom wordt er dan zoveel aandacht besteed aan het midwinterhoornblazen als folkloristisch gebruik (en aan het traditionele paasgebeuren)? Staat de uitgebreide verhandeling daarover in hoofdstuk 1 (resp. in hoofdstuk 2) wel in verhouding tot de geringe betekenis die folklore in de studie heeft? Bovendien wordt er in het empirisch deel gebruik gemaakt van louter het *geluid* van de midwinterhoorn, en niet van het midwinterhoornblazen *als folkloristisch gebruik*. En is het verder, uitgaande van de eerste opvatting, terecht achteraf verbindingen te leggen met overgangservaringen, existentiële en fundamentele ervaringen, etc.?

Hermans doet een empirisch onderzoek naar het bestaan van algemeen menselijke ervaringen (zie hoofdstukken 3 en 4). We twijfelen echter aan de wetenschappelijkheid van zijn onderzoek. Door te wijzen op een aantal aspecten van zijn onderzoek verduidelijken we waar onze twijfel op gebaseerd is.

Hermans stelt zich, zo hebben we begrepen, in het empirisch deel de volgende vragen (1980, 2 en 75, en VB, 1981, 54):

- a. Krijgen mensen bij het beluisteren van de midwinterhoorn dezelfde gevoelens, en roepen die gevoelens bij hen een zelfde ervaring op?

- b. Is dat ook het geval wanneer de kontekst wordt gevarieerd (Leeuwarden, Den Haag, Breda, Maastricht . . . , en zelfs Amerika)?
- c. Komen die gevoelens en die ervaring overeen met die, welke konstant in de literatuur in samenhang met de midwinterhoorn worden vermeld?
- d. Is het zo, dat de gevoelens en de ervaring bij de midwinterhoorn duidelijk verschillen van die bij het paasliedje?

Pas als al deze vragen bevestigd worden, is volgens Hermans het bestaan van algemeen menselijke ervaringen aangetoond.

Hermans vindt hoge overeenkomsten (1980, 40) in de wijze waarop verschillende mensen de midwinterhoorn ervaren (zie vraag a). Hij vermeldt daarbij niet dat die hoge overeenkomsten vooral tot stand komen door de positief-negatief dimensie, welke in de gebruikte gevoelslijst ligt opgesloten. Wanneer personen iets als positief (of juist als negatief) ervaren, zal al snel een hoge overeenkomst gevonden worden als deze wordt vastgesteld op grond van zowel de positieve als de negatieve gevoelens uit de lijst. Hermans zou moeten bezien in hoeverre er ook hoge overeenkomsten gevonden worden als gekeken wordt naar de intensiteitscores van verschillende personen, blijvend *binnen* de positieve, of *binnen* de negatieve gevoelens.

Wanneer iemand werkelijk nieuwsgierig is naar welke gevoelens mensen bij het aanhoren van een folkloristisch instrument hebben, met de bedoeling deze gevoelens te vergelijken met die welke in de folkloristische literatuur worden gevonden (zie vraag c), verwacht men dat hij op zo open mogelijke wijze zal vragen naar die gevoelens. En wat doet Hermans? Hij zoekt eerst uit de literatuur die gevoelens op, die konstant in verband met de midwinterhoorn worden vermeld, en stopt deze (weliswaar in willekeurige volgorde) in een reeds bestaande lijst van gevoelens. Deze lijst laat hij de mensen skoren (intensiteitsnivo's van 0 tot 5) bij het aanhoren van de midwinterhoorn. Vervolgens wordt op grond van de gegevens over de mate waarin de gevoelens spelen besloten, dat er voldoende overeenkomst is. Ons is niet duidelijk waarom hier de stap gemaakt wordt van onderzoek omtrent de *aard van door de mensen spontaan ingebrachte* gevoelens naar onderzoek omtrent de *intensiteit van door de onderzoeker zelf aangeboden* gevoelens, waaronder de typische hoorn- en paasgevoelens (zie Hermans, 1980, 30-31).

Hermans heeft een hard criterium nodig om te kunnen bepalen of er overeenkomst is tussen de gevoelens bij de midwinterhoorn uit de literatuur en die welke mensen er nu bij hebben. Hij meent over een dergelijk criterium te beschikken aangezien er volgens hem gevoelens zijn, die *konstant* in de literatuur naar aanleiding van de midwinterhoorn naar voren komen (1980, 31). Voskuil (VB, 1981, 7, kritiekpunt 1) twijfelt eraan of er een dergelijke konstantie bestaat, en vraagt Hermans te verantwoorden hoe hij tot de vaststelling van die konstantie is gekomen. We laten hier in het midden wie er gelijk heeft. Wel staat voor ons vast dat het antwoord, dat Hermans aan Voskuil geeft, tegenstrijdig is aan de bewering een *empirisch* onderzoek te hebben uitgevoerd (1980, 39). Hermans heeft, zo zagen we, een hard criterium nodig om onderzoeksvraag c te kunnen beantwoorden. Volgens Hermans nu tracht Voskuil het bestaan van konstantie en de mogelijkheid van een grondstructuur uit te sluiten door de vluchtigheid in de gevoelens aan te tonen (VB, 1981, 56-57). Weet Voskuil dan niet, zo vraagt Hermans zich af, dat het bestaan van konstantie dan wel variatie slechts verschillende nivo's van abstraktie vertegenwoordigen op welke de onderzoeker zich bij de benadering van fenomenen bevindt? Betekent dit dan, zo vragen wij ons af, dat de resultaten van Hermans' onderzoek slechts afhankelijk zijn van het abstraktienivo waarop hij zich als onderzoeker toevallig bevond? En hing ook slechts daarvan de ontdekking van de konstantie in de ervaringsinhouden (de waardegebieden) af? Als dat zo is, dan

betekent dat, dat het bestaan van algemeen menselijke ervaringen altijd bevestigd kan worden, als de onderzoeker maar dat abstraktienivo kiest, dat daartoe het beste uitkomt.

Hermans komt 'lezend en herlezend' (1980, 44) tot de ontdekking van het gemeenschappelijke in de gevonden waardegebieden. 'Lezen en herlezen' is voor een kollega-wetenschapper een onkontroleerbare analysemethode. Waarom voert alleen, en juist degene die op de hoogte is van de literatuur, en die zo graag iets gemeenschappelijks in de gebieden wil ontdekken deze interpretatietaak uit?

Afgezien van alle bezwaren, die men kan aanvoeren bij de wijze waarop Hermans zijn empirisch onderzoek heeft uitgevoerd, kan men zich afvragen of het eigenlijk wel nodig is op zo omslachtige wijze aan te tonen dat er zoiets als diachroon- en synchroon-gemeenschappelijke ervaringen bestaan. Immers, wat toont hij daarmee meer aan dan dat er 'intersubjectiviteit' (het verschijnsel dat verschillende personen een bepaald aspekt uit hun situatie op ongeveer eenzelfde manier ervaren) bestaat? Het lijkt ons daarom zeer voor de hand liggend, dat Hermans meer voor ogen stond dan een louter diachroon- en synchroon-gemeenschappelijke ervaring.

De algemeen menselijke ervaring, opgevat als 'zoiets als een oerervaring'

We gaan nu uit van de tweede opvatting, namelijk dat een algemeen menselijke ervaring bij Hermans ongeveer gelijk staat met een oerervaring. Wanneer we dan zijn publikatie lezen, stuiten we op nog grotere problemen.

Uitgaande van deze tweede opvatting is folklore niet slechts richtinggevend, maar *essentieel* in de studie van Hermans. Immers, vooral via de folklore komen de oerervaringen tot ons. Vanuit deze gedachte is het volstrekt ontoelaatbaar, dat Hermans een folkloristisch gebruik als het midwinterhoornblazen, dat zijn betekenis nu juist ontleent aan een cultuurhistorische kontekst, reduceert tot het geluid van de midwinterhoorn, opgenomen op een kassettebandje. De resultaten van zijn onderzoek hebben dan ook niets te maken met het midwinterhoornblazen *als folkloristisch gebruik*. Het feit dat Hermans binnen het empirisch gedeelte van zijn studie een dergelijke reductie doorvoert, staat in schril contrast met de meer serieuze benadering van het midwinterhoornblazen in hoofdstuk 1. Juist na lezing van dit hoofdstuk doet de aanname van Hermans (1980, 3-4) wel erg ongeloofwaardig aan, dat in de 'muzikale vormgeving' (lees: enkele klanken van de midwinterhoorn op een kassettebandje) op gekoncentreerde manier gerepresenteerd wordt hetgeen door de 'details van de kontekst' (lees: het midwinterhoornblazen, boven een waterput, op het boerenerf, tegen de avondschemering, in het Twentse landschap, tijdens het winters jaargetijde, etc.) wordt uitgedrukt. Hetzelfde kan gezegd worden van het recent gekomponeerde paasliedje. Is het niet wat al te simpel om een dergelijk liedje als representant van het traditionele paasgebeuren te zien (1980, 2, 28, en 53)? Voor het leggen van verbanden tussen de resultaten van het empirisch onderzoek en folklore ontbreekt dan ook iedere grond. Het onderzoek laat alleen hierom al niet toe dat er uitspraken worden gedaan over het al of niet bestaan van algemeen menselijke ervaringen, althans niet wanneer daaronder zoiets als oerervaringen wordt verstaan.³

Om nog een geheel andere reden is het doen van dergelijke uitspraken ontoelaatbaar. Hermans stelt zich vier onderzoeksvragen (zie boven). Wanneer die alle vier bevestigd worden, is volgens hem het bestaan van algemeen menselijke ervaringen aangetoond. Bevestiging van deze vragen is echter volstrekt onvoldoende om tot het bestaan van deze

³ Zie ook Voskuil, VB, 1981, 7, kritiekpunt 2.

ervaringen – in de tweede betekenis – te konkluderen. Om dit inzichtelijk te maken geven we een fictief voorbeeld. Stel dat Hermans in de plaats van de midwinterhoorn een wat zwaar klinkende sloopstoeter zou gebruiken, en in de plaats van het paasliedje een rinkelend tafelbelletje. Het is dan denkbaar dat via dezelfde ingewikkelde analysemethode (1980, 39) ongeveer dezelfde resultaten worden bereikt. Het is zeer wel mogelijk, dat mensen bij het geloei van de sloopstoeter allen dezelfde gevoelens hebben, en dat bij hen allen een zelfde ervaring met die gevoelens wordt opgeroepen (bevestiging van vraag a). Het is eveneens mogelijk, dat, zelfs wanneer dit onderzoek op Noord- en Zuidpool wordt verricht, die overeenkomst in gevoelens en in ervaringsinhoud wordt gevonden (bevestiging van vraag b). Het is evenmin uitgesloten, dat de gevoelens die mensen bij het geloei van de sloopstoeter krijgen nagenoeg overeenstemmen met die, welke mensen in het verleden daarbij steeds hadden, en waarover helaas niet zoveel is geschreven (bevestiging van vraag c). Tenslotte is te verwachten, dat de gevoelens welke door de sloopstoeter worden opgeroepen duidelijk verschillen van die, welke door het tafelbelletje worden losgemaakt (bevestiging van vraag d).

Met andere woorden, wat hoogstens uit het onderzoek van Hermans kan worden opgemaakt is, dat als men mensen een laag en zwaar geluid laat horen (midwinterhoorn, sloopstoeter), zij daar veelal de wat minder prettige gevoelens bij ervaren, en als men mensen laat luisteren naar een helder en sprankelend geluid (een vrolijk paasliedje, of een rinkelend tafelbelletje), zij daar doorgaans de meer prettige gevoelens bij hebben. Voorwaar, geen opzienbarende ontdekking.

Iedereen zal het evenwel met ons eens zijn, dat op grond van de resultaten van Hermans' onderzoek met midwinterhoorn en paasliedje niets gezegd kan worden over het al of niet bestaan van algemeen menselijke ervaringen in een verderstrekkende betekenis dan diachron- en synchroon-gemeenschappelijke ervaringen. Het is immers niet uitgesloten, dat onderzoek met behulp van niet-folkloristische geluiden tot dezelfde resultaten leidt. Het gaat er toch om dat de midwinterhoorn *in tegenstelling tot een geluid dat géén folkloristische achtergrond heeft* (meer) in staat is tot het losmaken van een 'historisch gewortelde ervaring'⁴?

Ervan uitgaande, dat Hermans het bestaan van zoiets als oerervaringen wil aantonen, is het ons geenszins duidelijk waarom de midwinterhoorn vergeleken wordt met het paasliedje. Hermans behoort in dit geval ter controle een vergelijking te maken tussen de midwinterhoorn en een ongeveer gelijkklinkend, maar niet-folkloristisch geluid. We begrijpen wel dat zich daarbij de moeilijkheid voordoet vast te stellen wat wel en wat geen folkloristisch geluid is. Ook zal vooraf omschreven moeten worden wat precies onder een oerervaring moet worden verstaan, en ook dat is geen eenvoudige zaak. Niet wij echter, maar Hermans lijkt zich ten doel te stellen het bestaan van zoiets als oerervaringen via de folklore, en eigenlijk slechts via geluiden, aan te tonen. Dat er zich daarbij onderzoeksmoeilijkheden voordoen, geeft hem niet het recht tot versimpeling over te gaan, of een schijnonderzoek uit te voeren.

Samenvatting

Van welke opvatting over 'algemeen menselijke ervaring' we ook uitgaan, in beide gevallen stoten we op grote problemen. Gedacht vanuit de eerste opvatting zou nagenoeg kunnen worden volstaan met het empirisch gedeelte, en worden het folklore-deel vooraf, en

⁴ Zie de achterflap van Hermans' boek.

de verbinding met 'kruciale ervaringen' achteraf grotendeels overbodig. Zij wekken slechts valse verwachtingen. En voldoet het empirisch onderzoek op zich wel aan de eisen, die er vanuit wetenschappelijk oogpunt aan mogen worden gesteld? Bovendien vragen we ons af wat de zin ervan is, op zo omslachtige wijze aan te tonen hetgeen allang bekend is (intersubjectiviteit). Uitgaande van de tweede opvatting blijkt dat er ontoelaatbare reducties worden doorgevoerd, en een irrelevante vergelijking wordt getrokken. De mogelijkheid tot het doen van uitspraken over het al of niet bestaan van ervaringen, meer inhoudende dan louter diachroon- en synchroon-gemeenschappelijke ervaringen, is daardoor bij voorbaat uitgesloten.

En alleen al het feit dat de betekenis van het begrip 'algemeen menselijke ervaring' voortdurend verschuift is een kwalijke zaak. Het maakt dat de lezer bij zijn poging de publikatie te begrijpen en er zijn mening over te vormen volkomen verstrikt raakt. Dat ligt dan niet aan zijn onlogisch denken, maar aan de schijnredeneringen in de publikatie zelf.⁵

Tenslotte nog dit: Een eerdere versie van het boek van Hermans werd door ons bekritiseerd, en wel op een zodanige wijze, dat het, althans voor een goed verstaander, duidelijk zou moeten zijn geworden, dat publikatie door ons ten sterkste werd ontraden. We waren dan ook zeer verontwaardigd, toen we na publikatie in het 'woord van dank' (p. VII): 'De heren . . . , P. Bonke en W. Janssen van de onderwijsgroep Persoonlijkhedsleer van de K.U. te Nijmegen maakten kritische kanttekeningen bij de gehele tekst'.

Laat duidelijk zijn dat wij, in tegenstelling tot hetgeen Hermans door zijn manier van weergeven suggereert, er geen enkele prijs op stellen bij zijn publikatie betrokken te worden, evenmin overigens als bij zijn weerwoord aan Voskuil.

⁵ Zie de titel van Hermans' weerwoord (VB, 1981, 51), waarin hij Voskuil van schijnlogika beticht.